Snímky a text Tomáš Grim

O život

JE 22. BŘEZNA 2018, krátce po poledni a v lokalitě Third Bridge v rezervaci Moremi na severu Botswany se schyluje k běžné události, s níž jsme však my, „zberánkovatělí" Evropané, dávno ztratili přímou zkušenost…

„STOPAŘI" klubáci žlutozobí (*Buphagus africanus*) právě vystupují ze svého dopravního prostředku, samice buvola kaferského (*Syncerus caffer*). Ta totiž právě zpozorovala až příliš blízké nebezpečí: za křovím číhá pes hyenovitý (*Lycaon pictus*). Zatím… DOSPĚLÝ BUVOL je schopen zabít i lva, jednotlivý pes pro něj tedy představuje nulové nebezpečí. Jenže tady není jeden pes, ale jedenadvacetihlavá smečka. Buvolí samice pochopila, že není čas na hrdinství, psí přesilovka by se jí nemusela vyplatit, a prchá. **JAK ZÁVOD POKRAČOVAL? Čtěte na s. 94.**

Lov kýchajících demokratů

Spatřit loveckou akci volně žijících predátorů je svátek. A být jejím svědkem od úplného začátku po úplný konec, z bezprostřední blízkosti, s mnoha typy souvisejících chování, se všemi detaily a s poměrně rozsáhlým komparsem dalších druhů – to je bez nadsázky životní zážitek. Delta řeky Okavango nám jeden naservírovala tak, že těžko snít o lepším.

text a snímky **TOMÁŠ GRIM**

PO VĚTŠINU ČASU, co je pozorujeme, zvířata nic „zajímavého“ nedělají. I proto je 99 % fotografií v dramatickém formátu „pěnkava sedí na větvi“, „jelen stojí v lese“, „hroch leží v řece“. Jen vzácně se podaří nafotit akce, které trvají krátce, a zvířata se jim věnují jen občas: lov, vydávení vývržku, nebo dokonce páření. Třeba ptačí páření: to trvá zpravidla zlomek vteřiny a zkuste „in flagranti“ vyfotit skřivana polního – na oplození celé snůšky pár kopuluje jedenkrát, takže máte dvě nebo tři vteřinové šance (snůšky) za celý rok… Existuje vůbec na světě alespoň jedna fotografie páření skřivanů?

Nemluvě o tom, že jedna věc je být nadšeným svědkem akce skrze hranoly a čočky dalekohledu a docela jinačí je zklamaně koukat na kompozičně neuspokojivé fotografie téže scény, kde ruší větve, stébla trávy či kontrastní protisvětlo, které při pohledu dalekohledem naše podvědomí milosrdně vytěsnilo.

Podobně nelze očekávat, že nějakou komplikovanější akci zachytíme od úvodní scény po závěrečnou – jestřáb s kořistí zmizí v nepřehledném lese, lovící velryba se zanoří pod hladinu, volavku polykající rybu nám ve vrcholném okamžiku těsně před zmáčknutím spouště zakryje kolem procházející čáp. Kdyby úplnost hrozila, příroda si najde jiné cesty, jak fotografovo nadšení zchladit: krahujec trhající kořist se pořád kouká od kamery pryč, začne pršet, vítr zvedne prach a pro jistotu se ještě zatáhne nebo úplně setmí.

„Psi hyenovití mají demokracii: názor dominantního páru mohou podřízení jedinci ‚přehlasovat‘.“

Od chvíle, kdy jsme onoho 22. března 2018 spatřili smečku psů hyenovitých (*Lycaon pictus*), se ale vše vyvíjelo docela jinak.

PES DEMOKRATICKÝ

Pes hyenovitý je silně sociální tvor. Plných 95 % času tráví na dohled či doslech od svých soukmenovců. Zdůrazňuji *na dohled*, protože kromě geparda je pes hyenovitý jediným velkým africkým predátorem s převážně denní aktivitou. Samotáři jsou raritní, většina psů sází na přesilovou hru se svou kořistí. Typická smečka čítá od pěti do deseti jedinců; jen výjimečně, během hromadných migrací antilop, se krátkodobě sdružuje i několik stovek psů. Socialita se promítá do potravních, obranných i rozmnožovacích strategií.

Skupinový lov je typickým znakem psů hyenovitých. Jak se psi dohodnou, kdy vyrazit na lov? Jednoduše hlasují. Kýcháním. Ale není kýchnutí jako kýchnutí: když takto kýchne – tedy krátce a ostře vydechne – nejdříve dominantní samec či samice, stačí tři kýchnutí a jde se na věc; když ale začne podřízený jedinec, je třeba získat více „hlasů“ (kolem deseti), než se celá smečka nechá k lovu přesvědčit. Psi hyenovití mají demokracii: názor dominantního páru mohou podřízení jedinci „přehlasovat“.

Psi hyenovití loví většinou malé a středně velké antilopy (od 10 do 60 kg), ale díky vzájemné spolupráci zvládnou i zebru (200 kg). Loví převážně ráno a večer. V méně přehledném terénu vytvoří rojnici a kořist vyplaší. Jejich skupinová strategie se vyplácí: zatímco lvi či hyeny uspějí při lovu ve čtvrtině (maximálně třetině) případů, psi hyenovití dosáhnou svého v 60 a někdy dokonce 90 % případů.

Skupinová vzájemná výpomoc se hodí nejen k získávání kořisti, ale i k jejímu udržení: lvi i hyeny umějí psům hyenovitým jejich kořist ukrást. A naopak: psi zas někdy dokážou odehnat od kořisti i lva (vzácně, ale přece). Kořistí nakonec může být i pes hyenovitý sám. Jsou však doloženy případy, kdy smečka dokázala svého lvem napadeného člena zachránit.

Členové smečky jsou si blízce příbuzní. Množí se zpravidla pouze dominantní pár, ostatní jedinci jen pomáhají. Jak se vyhýbají příbuzenské plemenitbě (inbreedingu)? Když zahyne dominantní samice, její partner (alfa samec) ztratí pozici, všechny samice ze smečky odejdou (a přidají se k jiným smečkám, z nichž vystrnadí některé z tamějších samic) a pozici alfa samce obsadí jeden z nejmladších dospělých samců; ten pak čeká na příchod nové nepříbuzné samice z jiné smečky. Pokud zahyne dominantní samec, prodělají ostatní členové smečky stejné změny: je zajímavé, že na rozdíl od ostatních sociálně žijících šelem ze smečky neodcházejí samci, ale samice.

Kooperativní rozmnožování, kdy se na výchově potomstva podílí nejen matka, ale i různě příbuzní „strejdové“ (u psa hyenovitého bývá poměr pohlaví extrémně vychýlený ve prospěch samců v poměru 3 : 1), má však nejen výhody. Podobně jako u jiných savců, kteří se množí kooperativně, i u psů hyenovitých je doložena infanticida: vražděnými neviňátky jsou mláďata neposlušně se rozmnožujících podřízených samic,

Pes zmužilý

PES HYÉNOVÝ, stepní* a *pestrý **pes, též *hyéna lovecká* […] dosahuje […] asi velikosť štíhlého vlka nebo řeznického psa prostředně velkého. […] Při vší štíhlosti a lehkosti těla činí dojem silného a statného zvířete. Najdeme sotva dva psy stepní, kteří by ukazovali úplně stejnou kresbu […]. Hlavními barvami zvířete jsou bílá, černá a ochrová. […] Jest pravým zvířetem stepním, pestrého těla a ducha čilého. Povaha psovská má převahu v jeho bytosti. Jest zvířetem denním a nočním a miluje četné společnosti. […] *Burchell* […] vychvaluje zmužilosť a čilosť zvířete, srovnávaje je s hyénami, které se jen v noci plíží po okolí jako zbabělé zlodějky.**

Cumming […] vypravuje, „loví ve smečkách až o 60 kusech s vytrvalostí nesmírnou tak, že unavují a přemáhají i největší a nejsilnější antilopu. Na buvoly, pokud mi známo, se neodvažují. […] Samice vychovávají mláďata svá ve velikých jamách, které vyhrabávají v pustých rovinách. Přibližuje-li se člověk jamám, čubky utekou, nebráníce svých štěňat. Zpousta, kterou způsobují ve bravech Búrů, jest k víře nepodobna, usmrcujíť mnohem více ovec, než jich mohou sežrati. […] shromažďují-li se, vyrážejí libozvučné hlasy, jež znějí asi tak jako druhá slabika volání kukaččina.“

[…] Nestřeženým volům ukusují ocasy. Ztráta velmi těžká pro zvířata, jež proti mouchám jsou pak bezbranná.

[…] Jestiť překrásná podívaná na tyto krásné, zručné a křiklavé živočichy, kterak loví. […] štvanice počne a hyény lovecké ženou se s mordou, s níž krev kape, za zvěří krvácející. Zdá se, že vraždivosť se zvyšuje smrtí každé nové oběti. […] chytrá, čilá, jará a bodrá, ano rozpustilá tvář [psa stepního] jeví výraz úplně jiný než hloupá, tvrdošijná a bezduchá tvář hyény. […] Pes jeví se jakožto výplod jasného dne, kdežto hyéna jako pravé dítě noci.

Brehmův život zvířat, Praha 1928

KDYŽ JSME ZE ZAČÁTKU **pozorovali psy na druhé straně jezera, tetelili jsme se radostí, jaké že to máme štěstí. To jsme ještě netušili, co nastane později… Psi k nám přiběhli doslova pod nos. S trochou antropomorfismu těžko nevidět, co oči psa hyenovitého vyzařují: odhodlání udolat kořist. I bez nemístného promítání našich dojmů však výrazy odhodlanost, zavilost či neústupnost asi nejlépe vystihují loveckou strategii těchto hyperkarnivorů (viz Vesmír 97, 565, 2018/10): zatímco lov geparda trvá sotva jednu minutu, psi pronásledují svou kořist třeba i celou hodinu.**

NESYT AFRICKÝ (*Mycteria ibis*) ani nemrkne a natěsno procházející, a jak se za pár hodin potvrdilo, skutečně „krvelačný“ predátor o něj jeví podobný zájem. Jiní savčí predátoři (např. serval) loví i velké ptáky tohoto formátu, ale v potravě psů hyenovitých se objevuje pouze jeden druh opeřence, ten nelétavý. Kromě pštrosů psi ostatní ptáky ignorují. Někteří ze psů, které jsme pozorovali, nesli na krku obojky s telemetrickými vysílačkami.

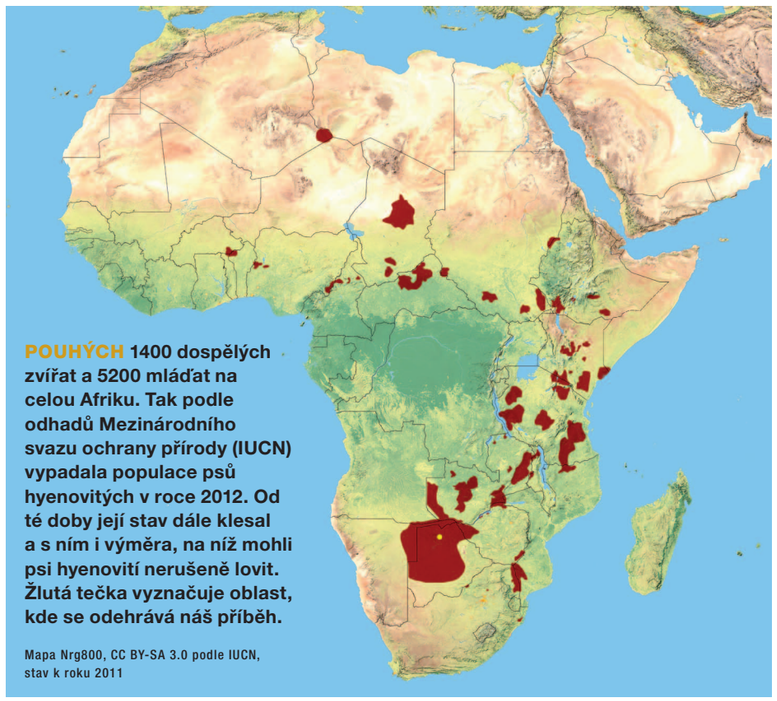

POUHÝCH 1400 dospělých zvířat a 5200 mláďat na celou Afriku. Tak podle odhadů Mezinárodního svazu ochrany přírody (IUCN) vypadala populace psů hyenovitých v roce 2012. Od té doby její stav dále klesal a s ním i výměra, na níž mohli psi hyenovití nerušeně lovit. Žlutá tečka vyznačuje oblast, kde se odehrává náš příběh.

Mapa Nrg800, CC BY-SA 3.0 podle IUCN, stav k roku 2011

Herodem je dominantní samice. Mláďata podřízených samic dostanou šanci, jen když zemřou mláďata samice dominantní.

Pes hyenovitý je nejsociálnějším zástupcem čeledi psovitých. Další nej patří i velikosti vrhu: průměrně 10, nejvíce 16 mláďat. Jediná samice tak za příznivých okolností může každoročně založit celou samostatnou smečku.

PES MALOVANÝ, SYMPATICKÝ, OHROŽENÝ

„Africký malovaný pes“ (případně „vlk“), jak by zněl doslovný překlad jednoho z anglických pojmenování psa hyenovitého, je druhem ohroženým – jeho celková početnost je zanedbatelných sotva sedm tisíc kusů (podobně jako u geparda). Zato areál má tato šelma rozsáhlý, napříč téměř celou Afrikou: je doslova „rozsypaný“ v podobě mnoha izolovaných oblastí od subsaharského Sahelu po Jihoafrickou republiku (původní populace v Krugerově národním parku a vysazené v jihoafrické provincii KwaZulu-Natal).

BUVOL je členem VIP klubu africké lovné zvěře, Velké pětky. Podobně jako slon, nosorožec, lev a levhart patří k nejobtížněji ulovitelným, a tedy i nebezpečným zvířatům Afriky. Každoročně prý „černá smrt“, jak je přezdíván, usmrtí v celé Africe kolem dvou stovek lidí. Buvol je nesnadnou kořistí nejen pro člověka či psy hyenovité (jak zde dává zřetelně najevo), ale dokonce i pro lvy – mnohý lev protknutý masivními rohy či rozdupaný silnými kopyty by mohl „vyprávět“. Tedy spíše nemohl…

Největší souvislá část areálu leží v Botswaně. Lidské aktivity vedly k vyhubení psů hyenovitých ve většině západní a jižní Afriky.

Jako sympatické vnímáme např. ty tvory, kteří se nám podobají (případně ty, kteří na nás působí jako mláďata, jsou vůči nám submisivní a dají se ochočit a nakonec pozřít). Pes hyenovitý je nám blízký např. tím, že je individuálně neobyčejně variabilní a sami psi se podle vizuálně proměnlivé skvrnitosti navzájem poznávají už z dálky (skvrnění bývá asymetrické – z jedné strany vypadá pes jinak než z druhé; naopak ocas bývá zbarven celkem jednotně: u těla hnědě, střední část černě, špička bíle). Lidská je i další vlastnost osrstění psů hyenovitých: větu „s věkem postupně olysávají, starci mohou být úplně holí“ lze bez uzardění včlenit jak do životopisu *Homo sapiens*, tak *Lycaon pictus*.

PES LOVEC

Naše setkání s lovící smečkou psů hyenovitých mohlo poblíž kempu Third Bridge v severobotswanské rezervaci Moremi dopadnout úplně jinak. Stačilo, aby psí parta zůstala na opačné straně jezera, kde by pro nás byla zcela mimo dosah. Stačilo, aby si hlavní hrdinové zvolili nepatrně jiný směr své fatální cesty, a celé strhující drama by se odehrálo za některým z mnoha stromů a keřů poblíž – doslova pod naším nosem, slyšitelně, leč neviditelně. A kdybychom své auto utopili o pouhé dva dny dříve, než k tomu při brodění „cesty“ skutečně došlo, propásli bychom tuto životní příležitost také. Ne že by se podobné „naschvály“ neděly

Pes horolezec

NEJPOZORUHODNĚJŠÍMI z horských poutníků byla malá smečka psů hyenových, kterou spatřili a vyfotografovali horolezci na vrcholu Kilimandžára. Psi hyenoví žijí obvykle v nížinách a byl to pro ně jistě nesmírný výkon vyšplhat se přes všechna pásma a přes ledovec až na vrcholek. Horolezci tvrdili, že psi nedělali dojem, jako by byli hladoví. Nikdo však nedovede vysvětlit, proč se jim zachtělo vystoupit až na vrcholek nejvyšší africké hory.

Josef Vágner: Afrika – život a smrt zvířat, Praha 1979

úplně běžně. V tom březnovém odpoledni ale stála štěstěna na té správné straně, stejně tak jako stáli psi na té správné straně jezera – v obou případech té naší.

Proč mluvím o štěstěně? V současném matrixu, který prostřednictvím moderních technologií žijeme, si už snad ani neumíme představit nevirtuální realitu – tu, která byla vzorem pro tu digitálně naleštěnou, nadnormální, až příliš lehce stravitelnou. Tu některými, třeba japonskými *hikikomori*, už téměř jedinou žitou. „Realitu“ návykovou, a tím i nebezpečnou – obyvatele slepé virtuální uličky opravdová realita už jen nudí, vyhýbá se jí. Důsledky bývají i komické: tabulka na zahrádce lesní hospody v Litovelském Pomoraví varuje hosty, že na ně může sednout hmyz – ano, i současná plantážní napodobenina lesa, kterou u nás vydáváme za les, může obsahovat zbytkové stopy přírody…

Vhodnou protilátkou vůči digitální demenci je digitální detox – třeba v podobě přímého kontaktu s pověstnými tennysonovskými „krvavými zuby a drápy“. Ačkoli se po bezprostředním setkání s lovícími psy hyenovitými v deltě řeky Okavango nemohu v plném znění podepsat pod slova německého zoologa a spisovatele Alfreda E. Brehma *„…pokryti krví, oči jejich svítily lakotnou vražděvostí“*, zážitek to byl rozhodně z nejsilnějších. Zprostředkovaně jej celý můžete shlédnout v internetové podobě tohoto článku, obsahující další nepublikované snímky a celý příběh i s rozuzlením, které jsme tam přesunuli. ●

ZVĚDAVÝ šakal čabrakový (*Canis mesomelas*) souboji mezi buvolem a psy dlouho nepřihlíží – jeden z vartujících „hlídačů“ jej obratem poklonkuje (podobně jako další tři šakaly předtím). Zatímco v každé chvíli většina smečky bojuje, několik psů odpočívá a bedlivě pozoruje okolí. Typicky polehávají nebo postávají poblíž bojiště a sledují, co se děje v okolí. O jejich kořist totiž nejeví zájem jen šakali, ale i pro psy nebezpeční predátoři – lvi a hyeny si kořist psů často uzurpují. A nejen to, lvi dokážou psy hyenovité i usmrtit.

Prof. RNDr. TOMÁŠ GRIM, Ph.D., (*1973) vystudoval zoologii. V současné době se věnuje ptáčkaření na volné noze. Je spoluautorem a spolueditorem první slovenské *Ornitologické príručky* a spoluautorem knihy o kukačce, která vyšla ve čtyřech jazycích a získala cenu „Nejlepší ptačí kniha roku 2017“.

PŘESNĚ PO ŠESTI HODINÁCH pozorování psů, včetně hodinového zápasu psa s buvolem, se smráká. Napínavé divadelní představení jde do finále. Jaká byla závěrečná scéna archetypálního afrického dramatu? Jeho úplnou verzi, včetně hlavního hrdiny, který zde na fotografiích *není*, najdete v internetové verzi tohoto článku na stránkách vesmir.cz.